

HÂTEM-İ TÂÎ

(bk. HÂTİM et-TÂÎ).

HÂTEMÜ'n-NEBİYYİN

(bk. HATM-İ NÜBÜVVET).

HÂTİB b. AMR

(حاطب بن عمرو)

Hâtib (Ebû Hâtib) b. Amr
b. Abdışems el-Kureşî el-Âmirî
(ö. 3/624'ten sonra)

Hız. Peygamber'in kâtibi, sahâbî.

Resûl-i Ekrem'in müşriklerin zulmü sebebiyle Erkam b. Ebû'l-Erkam'ın evine sığınması hadisesinden ve Hz. Ömer'den önce müslüman oldu. Müşriklerin şiddetli baskılarına göğüs gerdi. Sevde bint Zem'a ile evli olan kardeşi Sekrân ve diğer kardeşi Selîl ile birlikte Habeşistan'a hicret etti. Onun Habeşistan'a ilk hicret eden müslümanlar arasında yer aldığı ve Habeş toprağına ilk ayak basan sahâbî olduğu söylendiği gibi Habeşistan'a yapılan her iki hicrette bulunduğu da rivayet edilmektedir. Hâtib, Medine'ye hicretin başlamasından önce Mekke'ye döndü; oradan da Medine'ye hicret etti. Hz. Peygamber'le birlikte Bedir ve Uhud gazvelerine katıldı. Belâzürî'nin bildirdiğine göre, İslâmiyet'in ilk yıllarında Kureys'ten yazı yazmayı bilen sayılı kişilerden biri olduğu için Resûl-i Ekrem'in vahiy kâtipliğini de yaptı. Güzel konuşması sebebiyle "Kureys'in hatibi" diye anılan, Hudeybiye'de Mekkeliler'i temsil eden ve Mekke'nin fethi sırasında müslüman olan Süheyl b. Amr da onun kardeşidir. Habeşistan'da veya Mekke'ye döndükten sonra Medine'ye hicret edemeden orada vefat eden kardeşi Sekrân'dan dul kalan Sevde bint Zem'a'yı Hz. Hatice'nin vefatından sonra Resûlullah ile onun evlendirdiği söylenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshak, *es-Sîre*, s. 125, 157, 205-206; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 281, 285; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 204; III, 405; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 692; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 347-348; IV, 41; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 434; II, 412; VI, 64; İbn Hudeyde el-Ensârî, *el-Mişbâhu'l-muğî*, Beyrut 1985, I, 85-86; İbn Seyyidünnâs, *Üyünü'l-eser*, II, 316; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 301; IV, 40; M. Mustafa el-A'zamî, *Küttâbü'n-nebi*, Riyad 1401/1981, s. 52.

İ. HAKKI ÜNAL

HÂTİB b. EBÛ BELTEA

(حاطب بن أبي بلتعة)

Ebû Muhammed (Ebû Abdillâh)
Hâtib b. Ebî Beltea Amr
b. Umeyr b. Seleme el-Lahmî
(ö. 30/650)

Hız. Peygamber'in
Mısır Mukavkısı Cüreyc b. Mîna'ya
elçi olarak gönderdiği sahâbî.

İbn Ebû Beltea diye de anılır. Altmış beş yaşlarında vefat ettiğine dair rivayetlere bakarak milâdî 586 yılı civarında doğduğu söylenebilir. Aslen Yemenli olup babası Ebû Beltea'nın adı Amr b. Râşid b. Muâz el-Lahmî şeklinde de zikredilmiştir. Zübeyr b. Avvâm'ın müttefikî (half) olan babasının Benî Mezhic'den olduğuna dair rivayetler varsa da kaynakların çoğu onu Lahmî diye zikreder. Ubeydullah b. Humeyd b. Züheyr'in kölesi olduğu ve kendisini mükâtebe yolu ile âzat etmesi için kararlaştırdıkları ücreti Mekke'nin fethi günü ödediği de rivayet edilir.

Câhiliye devrinde ata iyi binmesi ve güzel şiir söylemesiyle tanınan ve ilk müslümanlardan olan Hâtib'in Habeşistan'a hicret etmeyip Mekke'de kaldığı anlaşıl-makta, Hz. Peygamber'in hicrete izin vermesi üzerine kölesi Sa'd'ı da yanına alarak Zübeyr b. Avvâm ile birlikte Medine'ye hicret ettiği bilinmektedir. Resûl-i Ekrem onu Ruhayle b. Hâlid'le (İbn Habîb'e göre Yahlid, bk. *el-Muhabber*, s. 72) kardeş ilân etmiştir (İbn Sa'd, III, 114). Bedir Gazvesi'nde bulunan Hâtib Uhud Gazvesi'nde Ayneyn tepesine yerleştirilen okçulardan biriydi (Vâkıdî, I, 243). Savaşın seyri müslümanların aleyhine dönünce Hz. Peygamber'in yanına geldi. Onun yaralandığını ve dışının kırıldığını görünce hiddetlenerek bunu yapan Utbe b. Ebû Vakkâs'ı öldürüp başını Resûl-i Ekrem'e getirdi (Hâkim, III, 300-301). Benî Mustalîk Gazvesi'nde müslümanlar susuz kalınca Hz. Peygamber ona bir kuyu kazmasını emretti. Hâtib Hudeybiye'de yapılan Bey'atürrıdvân'da bulundu.

6. (628) yılın sonlarında Resûl-i Ekrem Hâtib'ı bir mektupla Bizans İmparatorluğu'na tâbi Mısır Mukavkısı Cüreyc b. Mîna'ya elçi olarak gönderdi. Cüreyc'in, "Muhammed Allah'ın elçisi ise niçin dua edip düşmanlarını helâk etmiyor?" diye sorması üzerine Hâtib, tanrılık iddia etmesine rağmen Firavun'un hemen helâk edilmediğini, Hz. İsa'nın kendi memleketinde ezâ görmesine, yahudiler tarafından çarınına gerilmek istenmesine rağmen

men kavmine beddua etmediğini ve nihayet Allah'ın onu kendi katına aldığını anlatarak iyi bir diplomat olduğunu gösterdi. Onun verdiği cevaplardan memnun kalan Cüreyc kendisine "hikmetli bir zatın hikmetli elçisi" olduğunu söyledi (İbnü'l-İmâd, I, 37) ve Hz. Peygamber'e sunmak üzere aralarında Mâriye'nin de bulunduğu birkaç câriye, binek hayvanları ve daha başka değerli hediyelerle onu yolcu etti.

Aslen Kureysli olmayan Hâtib, Mekke'nin fethi için yapılan hazırlıkları görünce orada bulunan akrabalarının hayatından endişe duydu ve Kureys'in bazı ileri gelenlerine olayı haber verirse onların bundan memnun kalıp yakınlarını himaye edeceklerini düşündü. Hz. Peygamber ise yaptığı hazırlıkları karşı tarafın bilmesini istemiyor, Hayber'e doğru sefer yapacağını söylüyordu. Resûl-i Ekrem'in asıl maksadını kendilerine açtığı birkaç sahâbiden biri olan Hâtib, Kureys'in ileri gelenlerine hitaben yazdığı ve o sırada Medine'ye gelen Ebû Leheb'in müşrik câriyesi (Ya'kübî, I, 58) Sâre'ye verdiği mektubunda Hz. Peygamber'in gece karanlığı gibi korkunç, sel gibi bir orduyla onlara doğru gelmek üzere olduğunu belirtiyor ve Resûlullah tek başına da kalsa Allah'ın onu muzaffer kılaceğini, zira bunun Allah'ın ona bir vaadi olduğunu yeminle bildiriyordu. Olayı vahiyle öğrenen Resûl-i Ekrem Hz. Ali, Zübeyr b. Avvâm ve Mikdâd b. Amr'ı Sâre'yi yakalayıp getirmekle görevlendirdi ve onu bulabilecekleri yeri de haber verdi (Buhârî, "Meğâzî", 46). Adı geçen sahâbiler Mekke-Medine yolunda kadını yakalayıp mektubu ortaya çıkardılar ve Hz. Peygamber'e getirdiler. Resûl-i Ekrem Hâtib'ı çağırarak mektubu gösterdi ve niçin böyle davrandığını sordu. Hâtib, Hz. Peygamber'den acele karar vermemesini isteyerek aralarında bir anlaşma bulunan Kureys'e sarmimiyetle bağlı olmadığını, muhacirlerin Mekke'deki mallarını ve ailelerini koruyacak yakınları olduğu halde kendi yakınlarını himaye edecek kimsesi bulunmadığını, bu sebeple Mekkeliler'i kendisine minnettar bırakmak suretiyle akrabalarını korumak istediğini belirtti. Resûl-i Ekrem onun savunmasını kabul etti. Hâtib'in öldürülmesini isteyen Ömer'i yatıştırmak için de onun Bedir Gazvesi'nde bulunduğunu, Allah Teâlâ'nın Bedir'e katılan müminlerin gayretlerini överek onlara, "Ey Bedir ehli! Bundan böyle ne işlerseniz işleyin, ben sizleri bağışlayaca-

ğım” dediğini hatırlattı (Buhârî, “Cihâd”, 141). Bu olayın, “Ey iman edenler! Benim de sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin” (el-Mümtehine 60/1) meâlindeki âyetin nüzûl sebebi olduğu, ayrıca bir kölesinin Hâtıb’i Resûl-i Ekrem’e şikâyet edip onun cehennemlik olduğunu söylemesi üzerine Resûlullah’ın Bedir ve Hudeybiye’de bulunan hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini belirttiği rivayet edilmiş, âyetin hitap şekli de Hâtıb’ın imanına Allah’ın şahadeti olarak yorumlanmıştır (*Tecrid Tercemesi*, X, 299). Daha sonra Mekke’nin fethine ve Huneyn Gazvesi’ne katılan Hâtıb’ı Hz. Ebû Bekir hilâfeti sırasında Cüreyc b. Mînâ’ya elçi olarak göndermiş, Hâtıb 20 (641) yılında, Mısır’ın fethine kadar devam eden bir antlaşmayı İslâm devleti adına imzalamıştır. Mısır’a elçi olarak gönderilmesinde muhtemelen yaptığı ticarî seferler dolayısıyla bu ülkeyi iyi tanımasının, ayrıca güzel bir görünüme ve kıvrak bir zekâyâ sahip olmasının rolü vardır. Kendisinden birkaç hadis nakledilen Hâtıb hakkındaki bazı rivayetler oğlu Abdurrahman ve torunu Yahyâ vasıtasıyla gelmiştir.

Altmış beş veya yetmiş (İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, II, 168) yaşlarında Medine’de vefat eden Hâtıb’ın cenaze namazını Hz. Osman kıldırılmıştır. Vefatında 4000 dardan fazla para, bir ev ve birçok mal bıraktığı rivayet edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsted, I, 79-80, 105; II, 109; Buhârî, “Cihâd”, 141, 195, “Megâzî”, 9, 46, “Tefsîr”, 60/1, “İstîzân”, 23; “İstîtâbetü’l-mürteddîn”, 9; Müslim, “Fezâ’illü’ş-şahâbe”, 161; Tirmizî, “Tefsîr”, 60/1; Vâkıdî, *el-Megâzî*, bk. İndeks; İbn Sa’d, *eş-Şahâbât*, III, 114-115; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 72, 76, 276, 288; Halife b. Hayyât, *eş-Şahâbât* (Zekkâr), II, 584; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif* (Ukkâse), s. 317-318; Ya’kûbî, *Târîh*, I, 58; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Bağdad 1404/1984, III, 184-185; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 300-302; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, I, 348-351; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, I, 431-433; Zehebî, *A’lâmü’n-nübelâ*, II, 43-45; Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id*, IX, 303-304; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 300; a.m.f., *el-Metâlibü’l-’âliye*, III, 288; a.m.f., *Tehzîbü’l-Tehzîb*, II, 168; *Tecrid Tercemesi*, X, 296-299; XII, 390-393; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, I, 37; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ’îku’s-siyâsiyye*, Beyrut 1403/1983, s. 87; Mahmûd Şit Hattâb, “eş-Şahâbiyyü’s-sefir Hâtıb b. Ebî Belte’a el-Laħmî”, *Risâletü’l-Halici’l-Arabî*, III/9, Riyad 1983, s. 133-148.

NEBİ BOZKURT

HÂTİR

(bk. HAVÂTİR).

HÂTİRAT

(خاطرات)

Yaşanılmış olayların anlatıldığı otobiyografik eserlerin ortak adı.

Edebî bir tür olarak hâtîrat kavramı ve terimi yeni olmakla beraber yazılı en eski metinler arasında hâtîraların da yer aldığı bilinmektedir. Sezar’ın *Gallia Savaşı*, Bilge Kağan’ın ifadesiyle yazılmış *Gök-türk Kitabeleri*, Bâbü’r Şah’ın *Veķâyî’i* (*Bâbü’rnâme*) gibi çok defa devlet adamlarının yazdıkları ilk örnekler daha ziyade siyasî ve tarihî karakterde hâtîralardır.

Batı edebiyatlarında XVI. yüzyılda özel bir tür halinde ilk örnekleri görülen hâtîrat, Doğu milletlerinde genellikle tarih, seyahat, tezkire, menâkıb gibi daha yaygın türlerde yazılmış eserlerin içinde yer almaktaydı. Nitekim Arap literatüründe rihlât, vefyât, havâdis; Farsça’da sefer-nâme, tezkire nevelerindeki kitaplarda yer yer dikkati çeken hâtîra notlarına Türkçe’de de vekâyî’, sergüzeşt, seyahatnâme, sefâretnâme gibi metinler arasında rastlanır. Benzer bir kavram karışıklığı Batı edebiyatları için de söz konusu olmuştur. Fransa’da bu kavramı karşılamak üzere “*Annales, chroniques, commentaires, journal, souvenirs*” gibi birbirinden az çok farklı terimler kullanılırken XVI. yüzyılın ortalarından itibaren türün bağımsızlık kazandığı ve özel bir kullanışla “*mémoires*” teriminin ortaya çıktığı görülmektedir.

Modern anlamıyla ve bağımsız olarak hâtîrat türünün yaygınlaşması üzerine, Batı ile temasların sıklaştığı XIX. yüzyılda özellikle Arapça’da ve Osmanlıca’da kavramı karşılayacak yeni kelimelere ihtiyaç duyulmuş, böylece “*mémoires*” karşılığı olarak Arapça’da “*müzekkîrât*” ve “*zikreyât*” kelimeleri tercih edilmiştir. Çağdaş Arap sözlük yazarı Cebbûr Abdün-nûr’a göre müzekkîrât bir yazarın gördüğü, işittiği ve hayatında rolü olan tarihî olayların toplamıdır. Türkçe’de yine Arapça asıllı olup farklı bir mânası olan hâtîra kelimesi de bu yeni edebî metinler için kullanılmaya başlanmıştır. Aynı kelimenin çoğul şekli olan hâtîrâtın bu türü karşılayacak terim haline gelmesi ise daha geç bir döneme, XX. yüzyılın başlarına rastlar. Nitekim Şemseddin Sâmî’nin *Kâmûs-ı Türkî*’sinde (1316/1900) hâtîra kelimesine bu mânâ verilmemiş, aynı müellifin Türkçe’den Fransızca’ya (1883) kamusunda ise hâtîra ve hâtîrat hiç yer al-

mamıştır. Yine Şemseddin Sâmî’nin 1902 tarihli Fransızca’dan Türkçe’ye kamusunda “*mémoires*” henüz hâtîrat olarak değil “*vekâyî’nâme*, sergüzeşt-i levâiyih, defter-i a’mâl” gibi Osmanlı kelime hazinesinde mevcut örneklerden hareketle tesbit edilen kelimelerle karşılanmıştır. Ancak *Lugat-ı Nâcî*’nin 1318 (1902) basımında hâtîra kelimesinin karşısında “*hâtîra* kalmış olan hususi keyfiyet, cem’î hâtîrat; bunlara dair yazılan eserlere de hâtîrat denilir” açıklaması verilerek türün Türkçe’de ilk tariflerinden biri yapılmıştır. Böylece hâtîrat kelimesi Türkçe’ye Tanzimat’tan sonra giren birçok yeni kavram gibi Fransızca’dan, çoğul şekli de muhafaza edilmek üzere “*mémoires*”ın karşılığı olarak girmiş görünmektedir. Son yıllarda hâtîra ve hâtîrat için anı kelimesi de kullanılmaktadır.

Hâtîrat, yine otobiyografik birer anlatım türü olan seyahatnâme, sefâretnâme, rûznâme (günlük), tezkire, muhtıra, menkıbe ve mektup gibi yazı türleriyle benzerlik taşır. Özellikle seyahatnâme gezilen yerlerin anlatıldığı bir hâtîrat türüdür. Günlük ise hadiselerin vuku bulduğu gün kaydedilmiş notlar olarak hâtîrat-tan ayrılır (aş. bk.). Bundan dolayı yaşandıktan az veya çok bir süre sonra yazılan, hatta bazan yaşlılıkta kaleme alınmış çocukluk hâtîraları gibi yaşanmasıyla yazılması arasında uzun zaman girmiş olan hâtîrat yılların biriktirdiği yeni intibaları, yeni değer yargılarını ve yeni hayat tecrübelerini de ihtiva ettiğinden farklı bir özellik taşır. Bazı hâtîralarda günlük parçaları, mektuplar ve belgeler de yer almıştır. Böylece hâtîrattaki bilgilerin güvenilirlik derecesi artar ve tarih araştırmaları için belge olabilecek değer kazanır. Bir kısım hâtîralar ise dönemin sosyal hayatını ve folklorik yapısını aksettirmede başarılı olduğu için bu konularda kaynak değerine sahiptir.

Hâtîralar ifade ve üslûp bakımından farklılık gösterir. Genellikle askerî şahısların yazdıkları belgelere dayanan, hatta birliklerin harekât şemalarını ihtiva eden harp hâtîraları yalın ve objektif bir ifadeyle kaleme alınmıştır. Sanatkarların, özellikle edebiyatçıların hâtîralarında ise kişi ve olaylarla beraber hâtîra sahibinin intiba, duygu ve sübjektif yorumları üslûba da tesir eden edebî bir dille anlatılır. Bu sonuncular edebî bir tür olan hâtîratı teşkil eder. Bu özellikleri dikkate alınarak genellikle bütün hâtîralardan, özellikle de siyasî karakteri ağırlıkta olan hâtîralardan bir belge ve objektif bilgi olarak faydalanmak için bunlara ihtiyatla